

mindegyik fél a maga oldalára aktív partnerként igyekeztén bevonni valamelyik nagyhatalmat; e felfogás szerint a nagyhatalmak érdekeltsége azért előnyös, mert kizárja a konfliktusok nagyarányúvá válásának lehetőségét. A megfigyelők számának növekedését általában fontosnak tartják, mert úgy vélik, hogy minél több a megfigyelő, annál nehezebben érvényesülhetnek ártalmas hatások.

A közvélemény szerepének értékelésekor azonban kiderül, hogy nem minden esetben játszik pozitív szerepet. Túlságosan szoros ellenőrzése megnehezíti a jó tárgyalások kibontakozását. Ez nem azt jelenti, hogy a tárgyalások sikere megkívánná kizárását, sőt. A közvélemény minél szélesebb körű támogatásra szorul, hogy pozitív hatását érvényesíthesse. Mindenekelőtt szükséges a népeesség alapos tájékoztatása, a nagyközönségnek behatóan kell ismernie a koordinátarendszert, amelyben a tárgyalási probléma megítélhető.

Az a tárgyalófél, amely nem veszi komolyan saját közvéleményét, kiteszi magát annak a veszélynek, hogy országa hangulatát az ellenfél manipulálja, és így a nagy erőt jelentő saját közvélemény az ellenfél stratégiájának tartalékerejévé válhat.

Farkas László

Az intellektuális behódolás ártalmai

Az Egyesült Államok politikai és társadalomtudományi akadémiajának (American Academy of Political and Social Science) *Évkönyvében* megjelent egy tanulmány *A professzor külföldön* címmel. Szerzője, Edward W. Weidner a politológia tanára, s eléggé járatos ahhoz, hogy illetékesen szólhasson a külföldön tanító amerikai egyetemi személyiségek befolyásáról és szerepéről. Bizonyos észrevételeit érdemes megfontolni. Az egyetemközi tanárkerékkel kapcsolatban a következőket fejt ki: a) az amerikai professzorok előszeretettel alkalmazzák külföldön is az amerikai tanítási módszereket; b) magukkal hozzák jegyzeteiket, s előadásokon, gyakorlati szemléltetéseken és szemináriumokon minden változtatás nélkül használják fel őket; c) pedig az amerikai egyetemek tanulmányi programjai nem felelnek meg a fejlődő térségek követelményeinek; d) az univerzális törvények autoritásával felruházott alapelvek gyakran nem alkalmazhatók a vendéglátó ország társadalmi rendszerében; e) az Egyesült Államok és más országok szakemberei kutatásainak eredményei a kevésbé fejlett országok szempontjából nem mindig alkalmasak.

Miután áttekinti az eltelt tíz esztendő során bekövetkezett változásokat, Weidner megjegyzi: „A fejlődő országokban számos olyan új jelenség alakult ki, amely módosította a külföldre került amerikai professzorok helyzetét. A legfontosabb új elem: az egyetemi végzettségű elit szempontjából (függetlenül a nemzetgazdaság állapotától) bizonyos országok bizonyos diszciplínái már nem mondhatók »gyengén fejlett«-nek.”

Noha Weidner elemzése tulajdonképpen az amerikai egyetemi tanszemélyzetre vonatkozik, meglátásai nem kevésbé érvényesek ázsiai kollégáikra is. A társadalomtudományok ázsiai szakembereinek csupán kicsiny hányada tekinti feladatának az

önálló, alkotásra ösztönző hagyomány ápolását, amely pedig mind a sajátos ázsiai, mind az általános társadalomtudományok szempontjából hasznosnak ígérkezik. (A szerző példái nem a szocialista fejlődés útját választott ázsiai országokra vonatkoznak. — *A fordító megjegyzése.*) Döntő többségük beéri a társadalomtudományok Európában és Amerikában kidolgozott módszereinek a saját hazájukban való alkalmazásával, mit sem törődve azzal az elengedhetetlenül fontos adaptálással, melynek elmaradása az oka a tudományos élet nehézségeinek. Mindez nem csupán az intellektuális öntudat elmaradottságát, hanem egyfajta intellektuális hatás állandósulási tendenciáját is bizonyítja.

Ázsiában bizony nagyon elkélne a szociológusok szociológiája, a társadalomtudósok olyan társadalomtudományi vizsgálata, amely gondolkodásmódjukat és tudományos tevékenységüket a megismerés szociológiája alkalmazta módszerekkel elemezné. Az elemzés kiindulási pontja az lehetne, hogy a társadalomtudományok ázsiai művelőinek gondolkodásmódját valami ahhoz hasonló határozza meg, amit a közgazdászok „bemutatás-effektus“-nak neveznek. Ezt a kifejezést első ízben James S. Dusenberry használta, mégpedig a fogyasztói magatartással kapcsolatban: annak a hajlandóságnak az erősödésére utalt, amely a hiú fogyasztót arra ösztönzi, hogy — a takarékoság szempontjaival és a fogyasztási cikkek objektív hasznosságával mit sem törődve — többet költjön a jobb minőségűnek tűnő javakra. A magasabb minőségűnek hitt javak megszerzésére irányuló vágy annál sürűbben és annál nagyobb erővel jelentkezik, minél gyakoribb a kapcsolat e javakkal. Minden érintkezés a szóban forgó javak felsőbbrendűségét bizonyítja, és kompromittálja az addigi fogyasztási típust.

A „bemutatás-effektus“ általánosabb körű jelenségsoportba tartozik: e jelenségsoporton belül található az is, amit a pszichológusok és a társadalmi antropológia szakemberei „diffúzióknak“ neveznek. Míg a közgazdászok a diffúzió folyamatának anyagi (a javak megszerzésével kapcsolatos) vonatkozásaival foglalkoznak, a szociológusok és a társadalmi antropológia művelői inkább a jellemvonások és magatartásformák átvétele iránt érdeklődnek. Minthogy tanulmányunkban az ázsiai társadalomtudományokban és a gazdaságtervezésben tükröződő „bemutatás-effektus“ elemezzük, „javakon“ társadalomtudományi ismereteket és technikákat értünk. A Nyugatról jövő társadalomtudományi ismeretek kritikátlan befogadásának legfőbb oka a nyugati tudomány hatékonyságába és felsőbbrendűségébe vetett hit. Ezeknek az ismereteknek a fenntartás nélkül való elsajátítása a „bemutatás-effektus“ következményeihez hasonlítható; ez esetben is szólhatunk: a) a kutatás gyakoriságáról; b) a régebbi ismeretek és szokások elhalványulásáról vagy éppenséggel eltűnéséről; c) az új ismeretek tekintélyéről, még ha nem is minden esetben racionálisak vagy hasznosak. Jó néhány ázsiai és nyugati szakember már felismerte e helyzet visszasságát, és hangsúlyozza az önálló társadalomtudományok hagyományának fontosságát Ázsiában és más fejlődő térségekben.

Pillanatnyilag komoly gondot okoz, hogy mind több olyan ázsiai szakember kerül ki az egyeteméről, aki elszenvedte a „bemutatás-effektus“ hatását. Az amerikai K. William Kapp — Gunnar Myrdalra hivatkozva — írja: „Az elméleti rekonstrukció feltételezi a szakmai illetékesség és a konvenciók megvetésének egy olyan mixtum compositumát, amelyre csak nagyon nehezen tehetnek szert a fejlődő országok azon közgazdászai, akik valamely fejlett ország egyetemén doktoráltak. Mire visszatérnek hazájukba, már teljes mértékben elsajátították az idegenben uralkodó konvencionális tudást, amelyet aztán igyekeznek továbbadni az egyetemi hallgatók következő nemzedékeinek. A társadalmi jelenségek többségéhez

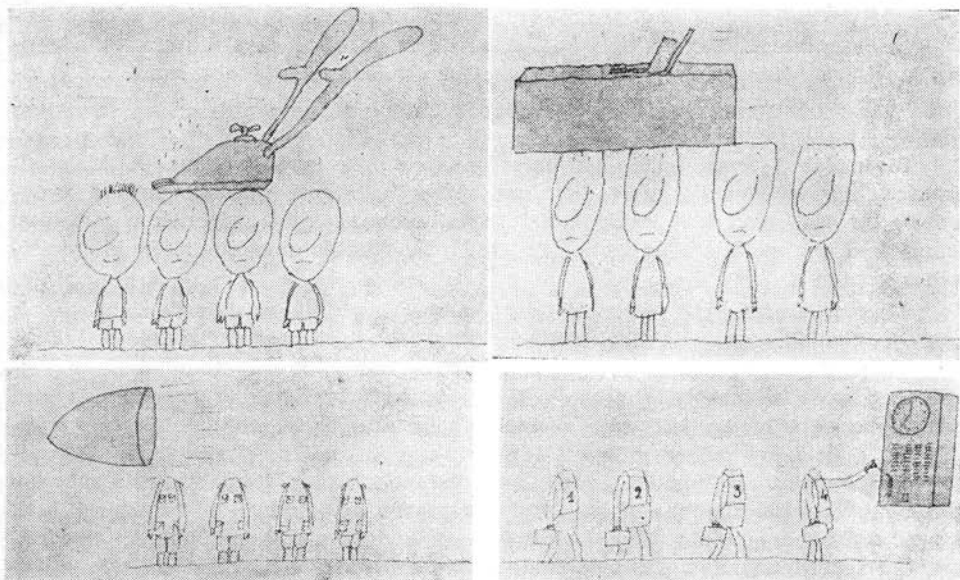
hasonlóan az eszmék és az elméletek továbbadása is alá van vetve egyfajta tehetlenségi erőnek vagy kumulatív okságnak, ami az oktatás folyamata eredeti orientációjának megtartása irányában hat. Ily módon az elméleti struktúra és a gyakorlat világa között amúgy is elkerülhetetlen eltolódás addig növekszik, amíg kialakulnak annak az intellektuális felismerésnek a feltételei, hogy a hagyományos fogalmak és elméletek kiöregedtek“.

Majmolás jellemzi szinte az egész intellektuális tevékenységet. A kialakult szokások szerint e szellemiség felszámolását a leutánczott gondolkodásmód gyengéinek kimutatásával kell kezdeni. Ezt követi azoknak a feltételeknek a feltárása, amelyek a majmoláshoz és az abból eredő magatartás megörökítésének szándékához vezetnek.

Hogyan torzíthatják el a fejlődő térségekre vonatkozó következtetéseket a szerzők gondolkodásmódját befolyásoló kulturális és metodológiai tényezők? A legjobb példa erre Everett E. Hagen véleménye a korszerű technikának a fejlődő országokban való bevezetéséről. Hagen hangsúlyozza azt az ismert alapelvet, amely szerint bizonyos kulturális elemek elszigetelten nem sajátíthatók el. De figyeljük csak meg, milyen példára hivatkozik: „Az ásó majdnem teljesen ismeretlen Burmában és Indiában, s minden kétséget kizáróan Délkelet-Ázsia más területein, sőt, valószínűleg Afrika nagyobb részén is. Ezeken a vidékeken nem ásóval dolgoznak, hanem nagy kapákat használnak. Kellő hozzáértéssel, még nagyobb erőkifejtéssel művelik meg földjeiket. Úgy tűnik, elég volna ásóval helyettesíteni a kapát, hogy jelentősen növekedjék a munka termelékenysége. Csakhogy nem használhatnák ásót azok, akik szandálban vagy mezítláb dolgoznak; ha azonban az ásóra egy olyan vaslemez szerelnének, amelyet csupasz talppal le lehetne nyomni, a föld engedne, az ásó behatolna a földbe. Törökországban és Iránban, s talán a Közép-Kelet más országaiban is (de nem Arábiában) a kérdést valóban alkotó módon oldották meg: kb. 2—3 cm átmérőjű kis botot helyeznek le az ásó nyelére, néhány centiméterrel az ásó fölött, oly módon, hogy a csupasz talp rátámasztható. Az elgondolás nem új, sőt, meglehetősen régi. De bizonyos esetekben még ez a megoldás is elég kényelmetlen lehet. Hacsak valamilyen újabb eredeti eljárást fel nem találnak, még az ásóhoz hasonlóan egyszerű szerszám sem lehet teljes mértékben hatékony egy alacsony életszínvonalú társadalomban mindaddig, amíg az életszínvonal emelkedése lehetővé nem teszi, hogy az emberek lábbelihez jussanak.“

Az idézett passzus meglehetősen hibás látásmódról tanúskodik. Hagen a kapa délkelet-ázsiai használatát az összefüggések ismerete nélkül értelmezi. E térségben az ásónál sokkal hatékonyabb a *changkol* (a kapa maláj nyelvű elnevezése). A teraszos rizstermesztésnél a lejtésnek megfelelően kell a rézsút megkapálni, s a kapát ebben az esetben nem helyettesítheti az ásó; a *changkol* könnyebben kezelhető; segítségével lyukakat lehet kapálni, s a lyukak széleit könnyebb megmunkálni. Lehetővé teszi az egyidejű ásást és tisztogatást, igen alkalmas az igényes rizstermesztés különféle műveleteinek az egyidejű elvégzésére, s gyorsabban lehet dolgozni vele, mint az ásóval. Hagen figyelmen kívül hagyta azt az antropológiai alapelvet, amely szerint valamely szerszám használata csakis az adott kontextusban értelmezhető. Még számos, Ázsiára vonatkozó téves megítélést idézhetnék, amelyek a helyzet, a konkrét adottságok teljes vagy részleges nem ismeretének tulajdoníthatók. Nem szeretném kétségbe vonni a szerző tudományos jóhiszeműségét, csak sajnálattal hiányolom a konkrét adottságok megismerésének szándékotlan elmulasztását.

Még egy példára hivatkozom: ez alkalommal a kulturális antropológia egy jól ismert szaktekintélyéről, Melville J. Herskovitsről lesz szó; az ő esetében is

Desclozeaux karikatúrája

valószínűleg az adatok kellő ismeretének hiányával párosult metodológiai tévedésből ered a hiba.

Herskovits a következőképpen hasonlítja össze az ipari társadalmak és a nem ipari társadalmak idő-fogalmát: „Az ipari és a nem ipari társadalmak különbségét úgy értelmezik, mint olyan különbséget, amely az »óra« jegyében, illetve a »természeti« vagy Nap-idő jegyében élő csoportok között mutatható ki. Arra a különbségre szoktak hivatkozni, amely egyrészt a pontosan megszabott, gyakran nagyon rövid, másodpercekben, órákban, esetleg napokban, hetekben vagy években kifejezett idő-koncepció, másrészt az évszakokban számolt idő-koncepció között mutatkozik; ez utóbbi esetben az évszak-egységek határai elmosódnak és pontatlanok, hiszen olyan időciklusokhoz igazodnak, mint amilyenek — például a földművelő népesek esetében — a vetés, a növényápolás, az érés évszakai, valamint a ciklus újrakezdését lehetővé tevő új esztendőnek várását jelző időszak. Az idő pontos mérésének irányzata a technológiai folyamat részének tekinthető. Fontossága annak tulajdonítható, hogy az idő szabályozta — mechanikai vagy viselkedési — ténykedések (találkozás valakivel, istentisztelet, de ugyanúgy a futószalag-rendszer) az élet minden mozzanatában a napi ciklus zavartalansága végett megkövetelik a pontos időbeosztás tiszteletben tartását.“

Senki sem vonja kétségbe, hogy a pontosság a technológiai folyamat kiegészítő része. Herskovits szerint „a technológiai változás olyan folyamat, amelyben összebékél az idő kétféle mérésének a rendszere: a pontos és igényes a pontatlannal és rugalmassal. Még nem volt olyan, az európai—amerikai kultúrkörnek megfelelő időfogalomhoz szokott Afrikában dolgozó szakember, akit ki ne hozott volna a sodrából az, hogy a mellé kirendelt helyi vezető vagy tolmács nem jelentkezett a megszabott időpontban. Később beletörődnek, s kezdik természetesnek találni, hogy

például a ceremóniák nem kezdődnek a kijelölt órában. Rendszerint sokat kell várakozni, amíg mindennel elkészülnek. Ezzel szemben az is megtörténhet, hogy a ceremónia már nagyjából le is bonyolódott a megjelenésre kijelölt időpontig“.

Herskovits megjegyzi, hogy az őslakosság hagyományaiban gyökerező magatartásformák csak szélesebb összefüggés-rendszerekben értelmezhetők. Ez igaz. Elemzése mégsem kielégítő. Úgy ír Afrika őslakói hagyományainak egyöntetűségéről, mintha egyetlen tradícióról volna szó, tehát elhanyagolja a fontos különbségek sok elemét. Nem ismeri kellőképpen a konkrét adottságokat sem. Nem felel meg a valóságnak az, hogy a korszerű idő-fogalom teljesen hiányzik az őslakók hagyományos kultúrájából. Így például a szudániak, akikről Herskovits azt állítja, hogy sohasem jelennek meg pontos időben a megbeszélt találkozókön, más megnyilvánulásaikban skrupulózusan pontosak. Például percnyi pontossággal tartják be a böjtöt, a pénteki, a hajnali és az estéli imádság kezdetének időpontját. Szóval a szudániakból sem hiányzik egészen a pontosság.

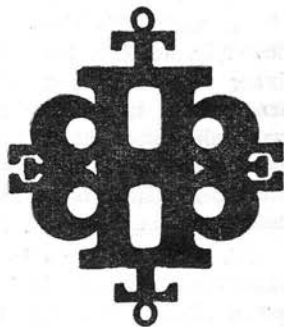
A fejlődő területek tanulmányozásának tökéletesítéséhez nem elegendő rámutatni arra, hogy nem teljes mértékben felelnek meg a nyugati társadalomtudományokból kritikátlanul átvett modellek és elemzési módszerek. Helyettük más fogalmakat, modelleket, módszereket kellene kidolgozni, hogy lehetővé váljék a már meglévők kiegészítése vagy helyettesítése. Szigorúan tudományos, nem pedig más szempontok miatt éppen az ázsiai szakemberekre vár ennek a feladatnak maradéktalanul megvalósítható teljesítése.

Elnézést kérek a „nyugati“ és az „ázsiai“ kifejezés oly gyakori használatáért. Semmiféle etnikai előítéllettel nem viseltetem, az említett két kifejezést tisztán szimbolikus értelemben, a megkülönböztethetőség kedvéért használom. Ha az ázsiai szakemberek feladatául jelölöm meg térségünk szociológiai gondolkodásának az átalakítását, ez kizárólag azért van, mert a tudományos feltételek szempontjából csakis ők felelnek meg. Itt élnek, „az élet sűrűjében“. Az egyetemi végzettségű és a kellő műveltségi színvonalú ázsiaiak a legalkalmasabbak arra, hogy olyan szakképzettségre tegyenek szert, amely elképzelhetetlen a helyi realitásokkal való közvetlen és folyamatos kapcsolat hiányában.

A külföldiek illetékessége nem pótolhatja a helybeliekét.

Syed Hussein Alatas

* Szemelvények a Revue Internationale des Sciences Sociales XXIV. kötetének 1. számában megjelent tanulmányból.

Árkossy István rajza